

Богдан Стороха

РЕАЛЬНІСТЬ І ДАНІСТЬ ЯК НАСЛІДОК ІДЕОЛОГІЇ ТА ФІКЦІОНАЛІЗАЦІЇ: КОНСТРУКТ «КОЛОНІЯ»

У статті розглядається практика літературної репрезентації колонізованих земель як уявного простору в німецькомовному дискурсі XIX–XX ст. на матеріалі художніх текстів та документальної прози. Аналізуються стратегії формування образу колоній у контексті суспільно-політичних зрушень епохи.

Ключові слова: колоніалізм, історіографія, документальна література, роман виховання.

Літературний колоніальний дискурс давно привертає увагу дослідників, особливо після набуття постколоніальними студіями статусу загальнокультурологічного підходу до вивчення феноменів історії та цивілізації. У контексті літератури це перш за все відображається у рефлексії англо- та франкомовних творів. Тому велике значення має доповнення колоніальних студій матеріалами з вивчення німецькомовного колоніального дискурсу, котрий у німецькомовних країнах почав розвиватися не так давно, а загальний корпус художніх та *нонфікційних* творів ще остаточно не сформувався. Відтак даний аспект обумовлює актуальність та новизну даної роботи. Об'єктом вивчення для нас стають стратегії формування образу колоній, Іншого, дихотомії «цивілізації – світу аборигенів», котрі були неоднорідними, починаючи з II половини XIX ст., часу, коли були розпочаті колоніальні змагання Німеччини, та до II половини XX ст., коли остаточно була ліквідована колоніально-експансіоністська орієнтація німецької держави на освоєння нових земель.

Серед ґрунтовних досліджень феномена німецьких колонізаційних спроб можна відзначити роботи Грайхен і Грюндера [2], Грюндера [4], Шпайткампа [10], їхній підсумовуючий-узагальнюючий опис. Навколо цих праць поступово формується корпус дескриптивних досліджень, що висвітлюють особливості побутування окремих німецьких колоній на Далекому Сході, в Африці, на островах Тихого океану. Недостатнім поки що є дослідження німецькомовної колоніальної літератури як феномена, з його структурно-образними особливостями, а найбільш авторитетною залишається робота Лі [6], хоча і її не можна назвати показовою у сенсі узагальнення особливостей літературного образу колоній.

Аналіз німецької колоніальної картини світу передбачає врахування декількох важливих аспектів. По-перше, ще до початку ведення офіційної колонізаторської політики, ініційованої кайзером Вільгельмом II та активно підтриманої колоніальними товариствами, чий розквіт та укріплення припадає на 1870-ті роки, німецькі мандрівники та вчені брали участь у європейських

експедиціях до неосвоєних чи вже колонізованих іншими державами територій, тому проникнення колоніального дискурсу простежується ще задовго до появи власне німецьких текстів. По-друге, німецька література почала цікавитися аспектом стосунків цивілізованого та «аборигенського» світів ще до оформлення суто колоніального дискурсу: 1811 р. Г. фон Кляйст публікує новелу «Заручини у Санто-Домінго», де колоніальна проблематика нерозривно поєднана з конструюванням інфернального світу екзотики карибського ареалу, як колоній, та «благородства» білої людини, як утілення цивілізаційних чеснот. По-третє, сам німецький дискурс колонізації розпадається на три хвилі: вони не тільки генетично і послідовно споріднені, але й присутні в один і той самий час – від документального фіксування, дескрипцій, перших узагальнень у документальній прозі (що співвідноситься з фактичним освоєнням земель) література розширює поле свого впливу, конструюючи вимір уявного Іншого (де виразно простежується протистояння добра і зла), белетризуючи *нонфікшн* і розвиваючи жанр «роману виховання». Поступово всередині колонізаційного дискурсу розвивається фундаментальний експансіоністський модус, котрий уможливило виникнення художніх та нехудожніх текстів, що утверджують легітимний статус освоєння реальних, неіснуючих та фантазованих територій. Оскільки більшою мірою ця характеристика літератури властива періодам між двома світовими війнами та Другої світової війни до 1945 р., на рівних правах побутують тексти про колонізаційне освоєння України, завоювання міфологічної Античності, території Нова Швабія в Антарктиді – або про фантазмагоричну переможну війну «проти всіх».

Присутність німецької імперії у віддалених землях як колоніальної влади відрізняється від аналогічного французького чи англійського вияву. Короткочасне володіння землями в Азії, Африці, на островах у Тихому океані відзначалося кількома важливими характеристиками: у кожному з випадків це були невеликі території, котрі не могли стати джерелом значного економічного

прибутку; розвиваючи інфраструктуру, імперські бюрократичні інститути робили акцент на створенні власного бюрократичного апарату, залишаючи місцеве населення переважно на рівні «обслуговуючого персоналу»; дескриптивний модус текстів про(з) колонії переважав над фікційним протягом усієї присутності в колонізованих землях; милітаризм залишався тим аспектом, котрий визначав як статус колоній, так і їхню роль у загальнодержавній структурі (що особливо помітно в історії німецького колонізування Шандуня).

Оскільки у Німеччини вільного вибору територій для закріплення не було, влада на місцях працювала в наявних умовах, вибудовуючи інфраструктуру та виходячи з обставин. Найбільш несприятливим у цьому сенсі був Африканський регіон, отже, саме там і виявилися основні акценти в реалізації колоніальної влади. Як документальна, так і художня література про африканські території демонструє широку жанрову палітру, а саме: офіційні тексти (наприклад, зібрані у книгу «Парламентська поїздка до Німецької Східної Африки» [7]), науково-дослідницькі спостереження (як у монографії Гуго Цьоллера [12]), фактографічно-етнографічні описи військових подій (як у праці Еріха фон Зальцмана «Боротьба з гереро» [8]), мемуарну прозу на межі нефікшн та художньої літератури (наприклад, книга Рудольфа Слатін Паші «Вогонь і меч у Судані» [9]), художню прозу (Ганс Грімм [3], Густав Френссен [1] та інші). Колонія конструюється як семіотичний простір на фактографічному та фантастичному рівнях, утворюючи численні «перехідні зони», де зливаються фікція та феномен реальності.

Виразно ця тенденція простежується у книзі Лени Гаазе «Через невідомий Камерун» [5]. Переповідаючи історію подорожі країною у складі експедиції її чоловіка-лікаря з метою проведення застережних щеплень проти епідемічних хвороб, авторка сполучає етнографічні спостереження, послідовний щоденниковий запис, стилістично піднесені фрагменти тексту з виявом своїх глибоких вірнопідданських почуттів до бюрократичних службовців (і влади, що їх відрядила), спираючись на реальну тогочасну потужну хвилю модернізації всередині Камеруну, яка полягала у прокладанні автобанів, упорядкуванні банківської та поштової діяльності, широкомасштабних медичних заходах. Однак загальна модальність відносин «білої людини», тим більше «білої жінки» (на чому авторка ненастанно наголошує), і місцевого населення виразно демонструє риси поблажливого ставлення господаря до своїх прислужників. Гаазе конструє фігуру себе самої у цій прозі як героїні пригодницького роману, не уникаючи ліричних, почасти героїко-сентиментальних сцен, що позбавляє книгу статусу

суто етнографічно-описової прози, перетворюючи її на (пара)романний текст.

Роман сходознавця, геополітичного теоретика і письменника Александра Улара «Жовтий потік» [11] на китайському матеріалі конструє диспозицію присутності «західного» світу у східній країні, причому, незважаючи на кілька реальних історичних прецедентів (будівництво дамби на річці Янцзи, убивство двох протестантських проповідників), історія отримує виключно метафоричне конструйоване звучання з помітним провіденціалістським відтінком.

Разом із (умовно) «серйозною» літературою німецький книжковий ринок активно споживав колоніальну розважальну літературу, де активно поширювалися й експлуатувалися кілька міфів: «нордизм» та «німецькість», героїка «іноземного легіону», «жовта небезпека» з китайського боку, колонія як «резервація дорослішання» через випробування для добродесних підлітків із німецьких родин. Ця література балансує між пригодницько-виховними стратегіями, експлуатацією екзотизму, легітимізацією расового вчення, (само)виправданням милітаризму як політики на колонізованих територіях (враховуючи численні війни, які вела Німеччина в колоніях: війна з гереро, «боксерське повстання»). Лише на суто китайському матеріалі виростає пригодницька бібліотека: драми Альберта «Німці в Китаї, або Жовта раса» (1900) та Шютта «Китайська імператриця» (1900); романи Агнес Гардер «Проти жовтого дракона», Отто Фельсінга «Китайські подорожі Герта Янссена. Подорож і війна молодого німця» (1903), Ойгена фон Енцберга «Нащадки дракона» (1903). Більшість романів були творами для молоді та своєрідними інтерпретаціями романів виховання – у ключі протистояння чужому, зверхності та утвердження «природної влади» цивілізованого Заходу над темним Сходом.

Атмосферу цих творів прекрасно ілюструє цитата з газетного огляду новинок книжкового ринку (уже на початку ХХ ст. відчувалося своєрідне «колоніалістське перенасичення» свідомості, його тотальне шаблонування): *«Берлінський видавець своєю тямущістю вартій трьох саксонських. Він спекулює на патріотизмі... Проспект романів обіцяє одні й ті ж нелюдські злодіяння, представлені автором читачам: в одному – страшні злочини, жахливі оргії, орди фанатиків, тортури, нелюдськість китайців, дика лють божевільного народу, натовпи фанатиків, звіряче шаленство жовтих виродків, кривава різанина. В іншому проспекті роману: жахлива кривава драма, отрута, кинджал, тортури, облудна жіноча краса, змова, таємні вбивці, некінська тигриця (мається на увазі кривавий образ імператриці Ци Сі. – Б.С.), жахливий Острів Драконів, відрозливі створіння. Третій проспект: жах, підступ, зрада,*

кривава жорстокість, таємні вбивства християн отрутою, кинджалом, удушенням, смерть у полум'ї, таємна секта китайських душителів, отруювачка, жорстокий диявол із плоті та крові. Четвертий: моторошний час жаху, жовтошкірі нелюди, стогін розпачу, крики про допомогу, камери тортур, диявольські bestii, найвишуканіші та найжахливіші муки, пекло на землі».

Загалом, підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що фактичне, конструююче та проєктує засвоєння колоній німецькою свідомістю в літературі мало характер поступового

переходу від фіксації деталі через витворення уявної картини до фантазування можливостей (нереалізований проєкт Нової Швабії). Утілення мрій про колонії та світове панування від самого початку мало «нордичне», расове та мілітаристське звучання, поступово переорієнтовуючись чим далі, тим у більш молоді читацькі кола, формуючи специфічний пригодницький роман із виразними рисами важливості виховання та ініціації молодих генерацій у ХХ ст., зіпертий на позитивістсько-фактографічну традицію ХІХ – початку ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА

1. Frenssen G. Peter Moors Fahrt nach Südwest / Gustav Frenssen. – Berlin: Grottesche Verlagsbuchhandlung, 1906. – 260 S.
2. Graichen G. Deutsche Kolonien: Traum und Trauma / Gisela Graichen, Horst Gründer. – Berlin: Ullstein, 2005. – 480 S.
3. Grimm H. Afrikafahrt West / Hans Grimm. – Berlin: M. Henschel, 1913. – 260 S.
4. Gründer H. Geschichte der deutschen Kolonien / Horst Gründer. – Paderborn; München; Wien; Zürich: Schöningh, 2004. – 336 S.
5. Haase L. Durchs unbekannte Kamerun. Beiträge zur deutschen Kulturarbeit in Afrika / Lena Haase. – Berlin: E. Fleischel, 1915. – 170 S.
6. Li Ch. Der China-Roman in der deutschen Literatur 1890–1930. Tendenzen und Aspekte / Changke Li. – Regensburg: S. Roderer, 1992. – 218 S.
7. Kalkhof R. Parlamentarische Studienreise nach Deutsch-Ostafrika: Reisebericht von Oberamtsrichter Kalkhof / Richard Kalkhof. – Berlin: Gustav Behrens, 1884. – 198 S.
8. Salzmann E. v. Im Kampfe gegen die Herero / Erich von Salzmann. – Berlin: D. Reimer, 1905. – 227 S.
9. Slatin Pascha R. Mit Schwert und Pflug in Deutsch-Südwestafrika. Vier Kriegs- und Wanderjahre / Rudolf Slatin Pascha. – Berlin: Ernst Friedrich Wittler und Sohn, 1899. – 482 S.
10. Speitkamp W. Deutsche Kolonialgeschichte / Winfried Speitkamp. – Stuttgart: Reclam, 2005. – 207 S.
11. Ular A. Die Gelbe Flut: Ein Rassenroman / Alexander Ular. – F.a.M.: Rütten & Loening, 1908. – 417 S.
12. Zöllner H. Forschungsreisen in der deutschen Colonie Kamerun / Hugo Zöllner. – Berlin; Stuttgart: Spemann, 1885. – 296 S.

В статті розглядається практика літературної репрезентації колонізованих земель як воображаемого пространства в німецькомовному дискурсі ХІХ–ХХ вв. на матеріалі художественних текстів і документальної прози. Аналізуються стратегії формування образу колоній в контексті суспільно-політичних зрушень епохи.

Ключевые слова: колониалізм, історіографія, документальна література, роман виховання.

The article presents the experience of literary representation of colonial lands as imaginary space in the German discourse in XIX – XX centuries on the examples of fiction texts and non-fiction prose. It analyzes the strategies of forming the image of the colonies in the context of socio-political turns of the epoch.

Key words: colonialism, historiography, non-fiction literature, education novel.